

УСМОН ҚУЧҚОР

ЧАМАНГУЛ

Шеърлий эртаклар

Т о ш к е н т
Чўлпон нашриёти

Уз2
К 98

Муҳаррир
Аъзам УҚТАМ

Қўчқор, Усмон.
Чамангул: Шеърӣ эртақлар.— Т.: Чўл-
пон, 1996.—72 б.

Таниқли шоир Усмон Қўчқорнинг ушбу китобига кирган шеърӣ эртақлари Ватан мустақиллиги учун кураш, қардошлиқ ва биродарликни улуғлаш, юрт даҳслнзлигини ҳимоя қилиш, қаҳрамонлик ва инсонпарварликни шарафлашга бағишланган. Катта маҳорат ва муҳаббат билан ёзилган бу асарлар ўқувчиларни хушнуд этишига ишонамиз.

Уз2

К $\frac{4803620202-17}{360(04)-96}$ 4—96

© Усмон Қўчқор, 1996 й.

ISBN 5—8250—0492—0

ТУРОН БОТИР

Шеърӣ эртак

*Узинг адашдинг, орага ёмонни киргиз-
динг. Қуролли қайдан келиб тарқатиб юбор-
ди, найзали қайдан келиб суриб кетди.*

Кул Тигин битигтоши. Улуғ битиг.

I

Нурота тоғларидан
Ё бери, ё нарида,
Шундоқ дарё бўйида,
Тоғнинг этакларида
Бир гўзал юрт бор экан,
Халқ фаровон, эл озод.
Шу боисдан бу юртнинг
Номи экан Элобод.
Утлаб юрар адирда
Бўталоғу туяси.
Сутга тўлиқ елини
Сигирию биясин.
Қоплаб ётар қирларни
Булут каби қўйлари.
Эҳ, ҳаммадан зўр экан
Элободнинг тўйлари.
Етти куну етти тун
Давом этар ҳар бир тўй.
Сўйиларкан ҳар тўйда
Неча новвос, неча қўй.

Элободда тўй деган
Хабар кетса сарафроз,
Келар етти иқлимдан
Етти юзта чавандоз.
Заминни зир титратиб
Бошланганда кўпкари,
Қўпдими деб қиёмат,
Ақли шошар кўпларнинг.
Тўкин-сочин дастурхон —
Палов, хасип, ширмонлар.
Бошмайдонда муттасил
Кураш тушар полвонлар.
Бир ёнда рақс, тантана,
Чилдирма, карнай-сурнай.
Қўшиқ айтар ҳофизлар
Бир-бирига гал бермай.
Бир ёнда бўз йигитлар,
Бир ён — париваш қизлар.
Оқиб ётар мешлардан
Бўзалару қимизлар.
Ана шундай ҳур элнинг
Ҳур, бахтиёр масканин,
Айтиб берай, болажон,
Евлар қандай босганин.
Ростдир ушбу эртак ҳам
Барча эртак сингари.
Искандардан минг йилча
Ё кейин, ё илгари
Бу воқеа, бу кураш
Бўлгани аниқ, тайин.

Эшитмаган бўлсанг гар,
Мен бирма-бир айтайин.

II

Элободда яшаркан
Турон деган мард ўғлон.
Ун уч-ўн тўрт ёшларда,
Ростгўй ва жўмард ўғлон.
Чўққиларнинг бургути,
Адирларнинг лоласи,
Элининг асл йигити,
Асл чўпон боласи.
Гоҳо отаси билан,
Гоҳо тоғда бир ўзи
Баҳордан то кузгача
Боқар экан қўй-қўзи.
Сибизғасин чалганда,
Атрофни беихтиёр
Давра қилиб оларкан
Барча жонзот-жонивор.
Сибизғанинг куйида
Минг йиллик дард, кулгулар.
Думларига ўраниб
Тинглар экан тулкилар.
Қачонки куй чалмоққа
Турон шайланар экан.
Бургут қанот қоқмасдан
Кўкда айланар экан.
Жарқалдирғоч чарх уриб

Бу нағмага жүр бұлар,
Хатто чиқиб келаркан
Айиқлару бұрилар.
Хатто шеру йўлбарслар
Тортиб мушукдек ювош,
Туронбекнинг пойнга
Юм-юм йиғлаб қўяр бош.
Турон нағма чалганда
Илон ташлар экан пўст.
Бир-бирига кушанда
Жониворлар аҳил, дўст.
Туронбекнинг ёдига
Тушганида қўшни қиз,
Жамалаксоч, оҳукўз,
Ҳаёли, эс-ҳушли қиз,
Нола қилар сибизға
«Ойсулув, ҳой Ойсулув,
Мен жаҳонда кўрмадим,
Сендайин чирой, сулув.
Тол-тол бўлиб эшилган
Сочинг тушди ёдимга,
Камалакдек эгилган
Қошинг тушди ёдимга,
Чўлпон каби чақнаган
Кўзинг тушди ёдимга,
Хол-хол бўлган олмадек
Юзинг тушди ёдимга,
Ортидан кун кўринган
Қулоғинг тушди ёдимга,
Қулоғингга осилган

Балдоғинг тушди ёдимга.
Ялангоёқ югурган
Йўлларинг тушди ёдимга,
Тўптош ўйнаб толмаган
Қўлларинг тушди ёдимга.
Қизил қумни куйдирган
Изинг тушди ёдимга.
Ростини айтсам, Ойсулув,
Ўзинг тушдинг ёдимга».
Парво қилмасдан Турон,
На сизгаю на бизга,
Олис тоғлар бағрида
Чалаверсин сибизга.
От бошини бурайлик
Дўстгинам, ортга қараб.
Элободга борайлик,
Қани унда нима гап?

III

Элободнинг эллари
Яшаркан бежавотир,
Босиб келар бу юртга
Ёвуз султон — Зардагир.
Ўйнаб юрар болалар,
Маскани — ўр-қирдадир.
Мўр-малахдек бу юртга
Босиб келар Зардагир.
Эрлар юмуш билан банд,
Гоҳ адир, гоҳ жардадир.

Қуюн каби ёприлиб,
Босиб келар Зардагир.
Қимдир янги уйига
Қилаётир пардагир.
Хабари йўқ, балодек
Босиб келар Зардагир.
Ўтган жойидан ўтлар
Қукун бўлиб тап-тақир,
Тўқайга тушган ўтдек
Босиб келар Зардагир.
Эл то бир-бирин огоҳ
Қилгунича дод солиб,
Етиб келди Зардагир
Лашкар билан от солиб.
Бир лаҳзада тинч элни
Босди қий-чув, тўполон.
Не ҳам қилсин ғафлатда
Қолган шўрлик оломон!?
Қим чиқди болта билан,
Қим паншаха кўтарди.
Лекин лашкар — лашкар-да,
Барин топтаб ўтарди.
Ҳар бир эрнинг ортидан
Ўнта навкар от қўйди.
Бойликларни талади,
Ҳовлиларга ўт қўйди.
Ҳаш-паш демай Элобод
Ёнди, куйди, тўзғиди.
Ёв лашкари ўр-қирда,
Жарликларда изғиди.

У ерларда болами
Ё катта бор — ушлади,
Банди қилди барчасини,
Ўз кўнглини хушлади.
Ёнган ҳовли кул бўлди,
Ботганлар ботди қонга.
Қолган-қутган ҳаммасини
Ўнғишди Бошмайдонга.
Тўғри чиқди ёвуз шоҳ —
Зардагирнинг мўлжали.
Бошмайдонда бўлдилар
Тушган барча ўлжани.
Оналарнинг қаноти
Энди қайрилар бўлди.
Ўз ширини боласидан
Шунда айрилар бўлди.
Олиб кетди Зардагир
Аёлларни тул қилиб.
Эркакларнинг бўйинига
Қишан солиб, қул қилиб.
Элободда ушбу кун
Хўрликнинг зўри бўлди.
Не-не париваш қизлар
Канизу чўри бўлди.
Асирликнинг доғидан
Ўйглаб кетди Ойсулув.
То кетгунча кўксини
Тиғлаб кетди Ойсулув.
Ҳа, дарвоқе, айтмабман
Баъзи муҳим гапларни.

Ойсулуннинг бор эди
Хат ташувчи каптари.
Бу гўзал қиз қимтиниб
Мактуб ёзса Туронга,
Уша каптар учарди
Хатни олиб осмонга.
Ойсулунлар уйига
Ўт қўйганда навкарлар,
Болохона ичидан
Учиб чиқди шу каптар.
Аммо кўкка ўрлаган
Ўт ичидан ўтган чоқ,
Куйди жиндай қаноти
Ва кўксида қолди доғ.
Ҳатто қушлар ҳам билар
Яхши билан ёмонни.
Учди ушбу каптар ҳам
Кўзлаб Турон томонни.

IV

Асло парво қилмасдан
Туронбек сизу бизга,
Тош устида ўлтириб
Чалар эди сибизга.
Борлиқ сукутга чўмган,
Ҳатто пашша урмас пар.
Шу пайт унинг кифтига
Келиб қўнди бир каптар.
Бу — Ойсулун каптари,

Турон яхши билади.
Уни олиб кифтидан,
Патларини силади.
Ва даҳшатдан Туронбек
Тош қотди шу заҳоти,
Хат йўқ, бунинг устига
Куйган жиндай қаноти.
Шўрлик қушнинг кўзида
Чексиз бир дард, йиғи бор.
Ва тўшида оловдан
Қолган қора доғи бор.
Сибизғасин тизига
Урди, синдирди Турон.
Илон чаққандек сапчиб
Урнидан турди Турон.
Ларза солиб тоғларга,
Телбаларча бақирди.
«Оқёл! Кўкёл!» деб дарҳол
Итларини чақирди.
«Кўнглим сезиб турибди,
Бир фалокат рўй берган.
Мен бу ерда юрганда
Зўр бир офат рўй берган.
Ҳаялламай мен энди
Элободга етайин.
Вафодорлар, сурувни
Сизга ташлаб кетайин.
Қачон қайтишим гумон.
Сиз эҳтиёт бўлингиз.
Фақат ҳар тун зор-нолон

Ойга қараб улингиз.
Мабодо ой гирдини
Қопласа қора гардиш,
Тушар менинг бошимга
Оғир юмуш, зўр ташвиш.
Гардиш уч тун муттасил
Тарқамаса, зор улинг.
Тоғлар фарзанди Турон
Энди қайтмас деб билинг!»
Отга миниб, «Ҳайт!» дея
Солган эди бир нидо,
Тоғу тошдан «Қайт!» дея
Қайтиб келди акс садо.
Қулоқ солмай Туронбек
Тоғу тошнинг додига,
«Қайдасан, Элобод!» деб
Қамчи солди отига.
Тулкилару айиқлар
Тиёлмади ёшини.
Бургут қўниб чўққига,
Қуйи солди бошини.
Ерга кирди илонлар,
Тиғ киргандек қинига.
Иўлбарслар ҳам бош эгиб
Қайтиб кетди инига.
Ел каби кетди Турон,
Орқасидан чанг қолди.
Бу чангларга термулиб,
Оқёл, Кўкёл танг қолди.

V

Етдию Элободга,
 Туронбек қолди ҳайрон.
 Ут тушмаган ҳовли йўқ,
 Ҳамма ёқ хароб, вайрон.
 Уйлар томи қулаган,
 Майдонлар бўм-бўш, ғариб.
 Унда-мунда устунлар
 Турар куйиб, қорайиб.
 Сиқиб кўкрак қафаси,
 Суяклари сирқираб,
 Туронбекнинг кўзидан
 Ёшлар оқди тирқираб.
 Элободнинг ҳар кўйи —
 Кўчасига от солди.
 «Бир тирик жон борми?» — деб
 Наъра чекди, дод солди.
 Таниш сасни эшитиб,
 Чиқиб келди бирма-бир,
 Қалтираб ўн-ўн беш чол,
 Мункайган беш-ўн кампир.
 Танигач Туронжонни,
 Ураб олишди улар.
 Бирданига ўкрашиб
 Уввос солишди улар.
 «Қайда қолдинг, Туроним,
 Азиз, эркатоӣ болам.
 Юртимизни ёв босди,
 Сен сўрмагин, вой болам!

Гўринг куйгур Зардагир
Элободни кул қилди.
Қизларни қилди чўри,
Эркакларни қул қилди.
Юҳо каби юлқиди,
Ялаб кетди бу элни.
Битта эчки қолдирмай
Талаб кетди бу элни.
Гўдакларни онадан
Жудо қилиб бирма-бир,
Барин подадай ҳайдаб
Олиб кетди Зардагир.
Қайда қолдинг, Туроним,
Азиз, эркатой болам.
Юртда қўпди қиёмат,
Сен сўрмагин, вой болам!»
Бу фарёдга, бу додга
Еру осмон ўртанди.
Ғазабга келди Турон,
Кўзларида ўт ёнди.
Ва деди: «Бас, йиғламанг,
Бобожонлар, бас энди.
Кўз ёшидан фойда йўқ,
Моможонлар, бас энди.
Элимни қутқазгани
Энди мен йўл олайин.
Ушбу муқаддас жангда
Ё ўлай, ё қолайин.
Улусини ахтариб
Кетар бўлди болангиз.

Беринг менга фотиҳа,
Менга оқ йўл тилангиз!»
Бир чол аллақаердан
Топиб келди бир қилич.
Дами ҳатто тошни ҳам
Кесгудек ўткир қилич.
Битта кампир уйдан
Олиб чиқди кулча нон.
Деди: «Бундан бир тишлам
Тишлаб кетгин, Туронжон».
Отга минди баҳодир,
Жонин қўйиб хатарга.
Сўнг нажот кутган каби
Кўз ташлади каптарга.
Ҳаволанди оқ каптар,
Чаппор урди, пат урди.
Каптар учган томонга
Турон ҳам отни бурди.
Чўл демай, саҳро демай
Кетаверди Туронбек.
Дарё чиқса, бир сакраб
Ўтаверди Туронбек.
Не-не ўру қирлардан,
Боғлардан ошиб ўтди.
Оти қанот чиқариб,
Тоғлардан ошиб ўтди.
Кўзларида зўр ғазаб,
Дилда ғанимга қасди —
Қирқ кечаю қирқ кундуз
У муттасил йўл босди.

VI

Қуёш чўкиб бәраркан
Қирқинчи кун шомига,
Каптар қўнди ниҳоят
Бир кулбанинг томига.
Отдан тушди Туронбек,
Қалқиб кетиб дамодам.
Ростлагани нафасин
Кулбага қўйди қадам.
Ултирарди кулбада
Нуроний чол танҳо, тек.
Қўлин қўйиб кўксига
Салом берди Туронбек.
Чол силкиди бошини:
«Турон ўғлим, келдингми?
Элингни қутқазгали,
Бўрон ўғлим, келдингми?
Ултир, болам, таом е,
Нафасингни ростлаб ол.
Қолган гапни эрталаб
Гаплашамиз»,— деди чол.
Қилиб бўлгач тамадди,
Ногоҳ кўзи сузилиб,
Турон ечмай қиличин,
Ухлаб қолди чўзилиб...
Кулбанинг туйнугидан
Кўзларига нур тушиб,
Кун чиққанин билдию,
Турон турди керишиб.

«Зўр юмушни бўйнингга
Олибсан,— дер чол,— ахир
Ёвузларнинг ёвузи
Эрур султон Зардагир.
Не ҳам дердим, қилибсан
Ўзинг шуни ихтиёр.
Фақат сенинг олдинда
Бир тилсимли дарё бор.
Зардагир тилсимидан
Яралган ёвуз дарё.
Ҳар нарсани тош каби
Қотиргувчи муз дарё.
Шу дарёга етганда
Қолма асло гангу лол.
Бир бўрк берай, дарёдан
Кечар пайтинг кийиб ол.
Музласа ҳам вужудинг,
Ортга қайтма, бардам бўл.
Бўркни кийсанг, муз синиб,
Очилади сенга йўл!»
Шундан кейин чол унга
Бир бўрк бермиш — сахтиён.
Раҳмат айтиб Туронбек
От солди дарё томон,
Қирқ биринчи кун қуёш
Чиққанида қалтираб,
Олисларда бир дарё
Кўринди-ку ялтираб.
«Ҳайё-ҳайт!» деб, от солиб
Етганида қирғоққа,

Музга дўниб вужуди,
Тушди бирдан титроққа.
Так-так такиллаб тиши,
Бир лаҳза қолди шошиб.
Дарёда муз узра муз
Ётар эди қалашиб.
Қўли титраб, қўйнидан
Зўрға бўркни олди у
Ва кийдию бошига,
Дарёга от солди у.
Бу не мўъжиза, ажаб,
Бу не тилсим, бу не ҳол.
Қоқ иккига синиб муз,
Бир йўл очилди дарҳол.
Тушганда ҳам қоронғу
Дарё тугамас ҳануз.
Сув худди муздек совуқ,
Икки ёни тоғ-тоғ муз.
Ҳоли қолмай Туроннинг
«Чуҳ!» дегали отига,
Совуқ ўтгач жонидан,
Қайтмоқ бўлди ортига.

VII

Эсингдами, болажон,
Элободнинг тоғида
Оқёл, Кўкёл қолганди
Эгасининг доғида.
Тунлари ҳар икки ит

Қирда тарафма-тараф,
Сўроқлаб Туронбекни
Улирди ойга қараб.
Бу кеча ҳам икки ит
Ойга назар ташлади
Ва иккиси баробар
Зор-зор улий бошлади.
Гўё зўр фалокатдан
Этгани каби огоҳ,
Ой атрофини қоп-қора
Гардиш қопламиниш, э-воҳ!
Осмонларга сапчиди,
Бир-бирини қувлади.
Тонгга қадар икки ит
Ойга қараб увлади.
Бу фалакнинг ҳамиша
Қайғу — иши, дард — иши.
Тонгга яқин тарқади
Ойнинг қора гардиши.
Шунда тортиб хотиржам,
Дув-дув тўкиб ёшнини,
Бир-бирининг пинжига
Итлар қўйди бошини.

VIII

Қайтар бўлди, қайтмади,
Титраб-қақшаб кўп ёмон,
Тонгга яқин қирғоққа
Чиқди Турон соғ-омон.

У бўркини бошидан
Олган эди ниҳоят,
Вужудига оташдек
Югурди зўр ҳарорат.
Мундоқ боқса ортига,—
Хоҳ ишонма, хоҳ ишон,—
Беҳудуд Муздарёдан
Қолмаганди ном-нишон.
Бир тилсимни енгди у
Жонин қўйиб хатарга.
Сўнгра нажот кутгандек
Кўз ташлади каптарга.
Ҳаволанди оқ каптар,
Чаппор урди, пат урди.
Каптар учган томонга
Турон ҳам отни бурди.
Не-не ўру қирлардан,
Боғлардан ошиб ўтди
Оти қанот чиқариб,
Тоғлардан ошиб ўтди.
Кўзларида зўр ғазаб,
Дилда ғанимга қасди,
Қирқ кечаю қирқ кундуз
У муттасил йўл босди.
Қуёш чўкиб бораркан
Қирқинчи кун шомига,
Каптар қўнди ниҳоят
Бир кулбанинг томига.
Отдан тушди Туронбек
Қалқиб кетиб дамодам.

Ростлагани нафасин,
Кулбага қўйди қадам.
Ултирарди кулбада
Нуроний чол танҳо, тек.
Қўлин қўйиб кўксига
Салом берди Туронбек.
Чол силкиди бошини:
«Турон ўғлим, келдингми?
Элингни қутқазгали,
Бўрон ўғлим, келдингми?
Ултир, болам, таом е,
Нафасингни ростлаб ол.
Қолган гапни эрталаб
Гаплашамиз»,— деди чол.
Қилиб бўлгач тамадди,
Ногоҳ кўзи сузилиб,
Турон ечмай қиличин,
Ухлаб қолди чўзилиб...

IX

Кулбанинг туйнугидан
Кўзларига нур тушиб,
Кун чиққанин билдию,
Турон турди керишиб.
«Зўр юмушни бўйнингга
Олибсан,— дер чол,— ахир
Ёвузларнинг ёвузи
Эрур султон Зардагир.
Не ҳам дердим, қилибсан

Ўзинг шуни ихтиёр.
Фақат сенинг олдингда
Тилсимли бир дарё бор.
Зардагирнинг юртига
У шундоқ туташ дарё.
Ҳар нарсани ёндириб
Кул қилур — Оташдарё.
Шу дарёга етганда
Қолма асло гангу лол.
Чакмон берай, дарёдан
Кечар пайтинг кийиб ол.
Ёнганда ҳам вужудинг,
Ортга қайтма, бардам бўл.
Кийсанг ушбу чакмонни,
Очилади сенга йўл!»
Шундай дея чол унга
Чакмон бермиш — сахтиён.
Раҳмат айтиб Туронбек,
От солди дарё томон.
Қирқ биринчи кун қуёш
Чиққанида дириллаб,
Олисларда бир дарё
Қўринди-ку гуриллаб.
«Ҳайё-ҳайт!» деб қирғоққа
Етганида Туроншер,
Вужудига ўт тушиб,
Пешонасин босди тер.
Ловуллаб юз-кўзлари,
Бир лаҳза қолди шошиб.
Олов ёнар дарёда

Фалакларга тутшиб.
Шоша-пиша хуржундан
Чакмонини олди у.
Ва кийдию эгнига,
Дарёга от солди у.
Бу не мўъжиза, ажаб,
Бу не тилсим, бу не ҳол.
Ут иккига бўлиниб,
Бир йўл очилди дарҳол.
Турон Оташдарёни
Кечаверди, дили ғаш.
Уртада сув қайнайди,
Икки ёни — ўт-оташ.
Бу қийноқ, бу азобнинг
Борми экан адоғи?
Кўринмайди дарёнинг
Ул нариги қирғоғи.
Ут ичра, оташ ичра
Иккинчи тун бошланди.
Ҳафсаласи пир бўлиб,
Дили баттар ғашланди.
Ҳоли қолмай Туроннинг
«Чух!» дегали отига,
Олов ўтгач жонидан,
Қайтмоқ бўлди ортига.

Х

Эсингдами, болажон,
Элободнинг тоғида

Оқёл, Кўкёл қолганди
Эгасининг доғида.
Тунлари ҳар икки ит
Қирда тарафма-тараф,
Сўроқлаб Туронбекни,
Улирди ойга қараб.
Бу кеча ҳам икки ит
Ойга назар ташлади,
Ва иккиси баробар
Зор-зор улий бошлади.
Гўё зўр фалокатдан
Этгани каби огоҳ,
Ой атрофин қоп-қора
Гардиш қопламиш, э-воҳ!
Осмонларга сапчиди,
Бир-бирини қувлади,
Тонгга қадар икки ит
Ойга қараб увлади.
Бу фалакнинг ҳаммиша
Қайғу — иши, дард — иши.
Тарқамади тонгда ҳам
Ойнинг қора гардиши.
Тонгги шабнам майсада
Турар экан қалтираб,
Бир-бирига икки ит
Боқар эди мўлтираб.
Сурувга ҳам қарамай,
Бошини эгиб қуйи,
Чекди нолаю фиғон
Оқёл, Кўкёл кун бўйи.

Пайқамади икки ит
Кеч кирганин, ҳойнаҳой.
Чиммат тутган келиндек
Чиқиб келди тўлин ой.
Бу фалакнинг ҳамиша
Қайғу — иши, дард — иши.
Воҳ бу тун ҳам кетмамиш
Ойнинг қора гардиши.
Буни кўргач, кўзидан
Оқиб юм-юм жолалар,
Тонгга қадар икки ит
Ойга қилди ноалалар.
Бу нола, бу фиғондан
Тошларга ларза кирди.
Увлаб қолди бўрилар,
Йўлбарслар ҳам ўкирди.
Барҳақ эрур доимо
Ботир иши, мард иши.
Тонгга яқин, ниҳоят,
Тарқади ой гардиши.
Шунда тортиб хотиржам,
Дув-дув тўкиб ёшини,
Бир-бирининг пинжиги
Итлар қўйди бошини.

XI

Қайтар бўлди қайтмади,
Куйиб-ёниб кўп ёмон,
Иккинчи тонг қирғоққа

Турон чиқди соғ-омон.
У чакмонни эгнидан
Ечган эди ниҳоят,
Сарин еллар жисмига
Олиб келди фароғат.
Шундоқ боқса ортига,—
Хоҳ ишонма, хоҳ ишон,—
Улкан Оташдарёдан
Қолмаганди ном-нишон.
Бу тилсимни ҳам енгди
Жонин қўйиб хатарга.
Сўнгра нажот кутгандек
Кўз ташлади каптарга.
Ҳаволанди оқ каптар,
Чаппор урди, пат урди.
Каптар учган томонга
Турон ҳам отни бурди.
Елиб борар, шаҳдида
Ғолибга хос тантана.
Қаршисида ястаниб
Ётар улкан салтанат.
Туроннинг излаб келган
Сўнг бекати эди бу.
Зардагирнинг мулкию
Мамлакати эди бу.
Турон кўрди — бир яйлов,
Йўқ сарҳади, ҳудуди.
Нақ тиззадан келади
Унинг майсаю ўти.

Соғиниб ўз яйловин,
Бир ўт тушди жонига.
Турон борди ёндошиб
Чўпонларнинг ёнига.
Бир ён — йилқи уюри,
Бир ён — минглаб қўй-қўзи.
Лекин бунча ғамгиндир
Чўпонларнинг юз-кўзи.
«Ҳорманглар, ҳой чўпонлар!—
Дея сўз қотди Турон.—
Бу не ҳолдир, во ажаб,
Бир нарсага мен ҳайрон:
Бор беҳисоб молингиз,
Яйловингиз бўлиқдир.
Лекин нечун рангингиз
Сомон каби сўлиқдир?»
«Оҳ, сен сўрма, мен айтмай,—
Дер шивирлаб бир чўлиқ,—
Бу сурув, бу йилқидан
Бизга зарра фойда йўқ.
Бу ҳудудсиз яйловда,
Бу адир, бу қирдаги
Ўтлаб юрган молларнинг
Эгасидир Зардагир».
Чўпонларга ачиниб
Утиб кетди Туронбек.
Жаннат каби бир боққа
Бориб етди Туронбек.
Дарахтдаю ишкомда
Энг сараю сархили —

Товланади тилладек
Меваларнинг ҳар хили.
«Ҳормангиз, ҳой боғбонлар!—
Дея сўз қотди Турон,—
Бу не ҳолдир, во ажаб,
Бир нарсага мен ҳайрон:
Бор беҳисоб боғингиз,
Ҳосилингиз бўлиқдир.
Лекин нечун рангингиз
Норанж каби сўлиқдир?»
«Оҳ, сен сўрма, мен айтмай,—
Шивирлар боғ боғбони,—
Бу полиз, бу боғларнинг
Фойдадан кўп зиёни.
Ишласак-да тинмайин,
Ёзин-қишин, эрта-кеч,
Бу бол каби мевалар
Оғзимизга тегмас ҳеч.
Полиздаги, боғдаги,
Ишкомдаги, ердаги
Барча мева-чеванинг
Эгасидир Зардагир».
Боғбонларга ачиниб
Утиб кетди Туронбек.
Минглаб ҳовуз қазилган
Жойга етди Туронбек.
Бунча ҳовуз қазгали
Бутун бошли эл керак.
Кўрса — ишлар оломон,
Ҳар қўлда бир белкурак.

Уюм-уюм тупроқни
Ташиб келиб тўрвада,
Сўнг устидан сув қуйиб
Ювишмоқда бўйрада.
Бу қандайин мўъжиза,
Бу не найранг, ҳийлалар.
Лойқа кетар ювилиб,
Чўкиб қолар тиллалар.
«Ҳормангиз, ҳой халойиқ.—
Дея сўз қотди Турон,—
Бу не ҳолдир, во ажаб,
Бир нарсага мен ҳайрон:
Бойлигингиз беҳисоб,
Сизни қай зот қарғамиш.
Нега рангу рўйингиз
Тилла каби сарғаймиш?»
Шивирлар бир лаҳмчи:
«Оҳ, сен сўрма, жон укам.
Бизга бу тиллалардан
Тегмас сариқ чақа ҳам.
Бизлар қазган ҳар лаҳм,
Ҳар битта чуқурдаги
Барча олмос, тилланинг
Эгасидир Зардагир».
Оломонга ачиниб
Утаверди Туронбек.
Оқ каптарнинг ортидан
Кетаверди Туронбек.
Уч кунми ё тўрт кунлик
Йўлни босгач, ҳойнаҳой

Қаршисида кўринди
Кўп муҳташам бир сарой.

XII

Турар эди минорлар
Осмонларга қадалиб.
Бораверди Турон ҳам
Отни қистаб, жадаллаб.
Яқин бориб қараса,
Сарой гирди девордир.
Бундай баланд девордан
Ошиб ўтмоқ душвордир.
Турон ботир қалъани
Айланиб кўрди роса.
Ажаб, унда бор эди
На эшик, на дарвоза.
Чизиб уч бор доира,
Уриб фалакда чаппар,
Бир минорнинг бошига
Бориб қўнди оқ каптар.
Шу пайт еру фалакда
Қўпди ногоҳ зилзила.
Туронбекнинг дилига
Тушди ваҳм, ғулғула.
Девор тикка бўлиниб,
Қалъа ичидан нохос
Чиқиб келди қора от
Минган қора чавандоз.
Урган эди қаҳқаҳа,

Ер-кўкни тутди сурон.
Қиличини қиндан
Суғуриб олди Турон.
Қора отли чавандоз
Йўлбарс каби бўқирди.
Туронбекка тикилиб,
Ғазаб билан ўқирди;
«Мен ушбу мамлакатнинг
Қаҳрамони бўламан.
Зардагирнинг энг жасур
Паҳлавони бўламан.
Қоракўч дер номимни,
Ким эшитса — музлаган.
Етти иқлим пойимда
Бўта каби бўзлаган.
Бахтингдан кўр, ҳой гўдак,
Паймонанг-ку тўлибди.
Сени ушбу ерларга
Ажал қувиб келибди!»
Бу таҳқирдан Туроннинг
Кўзларига қон келди.
Титраб кетди ғазабдан,
Халқумига жон келди.
Боши узра қилични
Қўтардию у азот,
Қоракўчнинг устига
Бўрон каби солди от.
Қоп-қорадир Қоракўч,
Гўё кўмирдан эди.
Лекин унинг вужуди
Мисли темирдан эди.

Шундоқ икки ўртада
Жанг бошланди беомон.
Рақиблар бир-бирига
Қилич солди кўп ёмон.
Бир ҳамла қилган эди
Кўпчиб Туроннинг қони,
Учиб тушди қўлидан
Қоракўчнинг қалқони.
То шомгача жанг қилди
Икки ғаним ўчма-ўч.
Ва ниҳоят отидан
Қулаб тушди Қоракўч.
Бир ўкирик, бир фарёд
Заминни тутиб кетди.
Ер ёрилиб, ғанимни
Қаърига ютиб кетди...

ХIII

Шуни кутиб тургандек
Зардагирнинг лашкари,
Қалъадан мўр-малахдек
Чиқаверди ташқари.
Жумбушга келмиш Турон,
Ғанимга гал бермайди.
Тўп-тўп келган душманга
Қиличини сермайди.
Кам туғилар онадан
Бундайин мард, жангари.

Ёв лашкарин кесади
Худди пичан сингари.
Сардоридан ажраган
Лашкар ҳоли не бўлғай?
Ёрдам бермас на қилич,
На совут, на дубулға.
Қоракўч ҳам ўлдию,
Бу лашкар бебош қолди.
Навкарлар бўғзида оҳ,
Кўзларида ёш қолди.
Шундоқ катта лашкарни
Қонларга қотди Турон.
Бир кечаю кундузда
Қириб тугатди Турон.
Эндиги гал — Зардагир,
Шайланиб зўр ҳамлага,
Бўрон каби бостириб
Кирди Турон қалъага.
Бекиниб ўз қасрига
Ёвуз, маккор Зардагир,
Туронбекнинг жангини
Кузатарди бирма-бир.
Зардагирнинг оғзидан
Оппоқ кўпик кўпирди.
Туронбекнинг бошига
Изғиринлар уфурди.
Ҳамма ёқни муз босди
Йўқотиб зеб-кўркини.
Турон дарров бошига
Кийиб олди бўркини.

Кўрдик шум Зардагир —
Унга музлар қилмас кор,
Туронбекнинг бошига
Пуфлай кетди ўт-шарор.
Шумниятлар иши — шу,
Бу тилсимнинг кучи-да!
Бир лаҳзада ён-атроф
Қолди олов ичида.
Ураб келгач ўт-олов
Туроннинг тўрт томонин,
Кийиб олди эгнига
Ҳув сахти ён чакмонин.
Музда қотмас, ўтларда
Ёнмас бу қандай ботир?
Ноилож ўз қасридан
Чиқиб келди Зардагир.

XIV

Шумлик билан у аввал
Туронни кўрди авраб.
Лўқ қилдию кўзларин,
Шундайин деди жавраб:
«Уғлим, гўдак экансан,
Бўямайин қонингга.
Мени дерлар Зардагир,
Жавр этма ёш жонингга.
Мулкимнинг бир четидан
Еру сувни берайин.
Эл-улусинг қайтарай,

Ойсулувни берайин.
Бу буюк салтанатнинг
Қўли бўл, қўлдоши бўл.
Бўлгин менинг сардорим,
Менга лашкарбоши бўл.
Бир мушт каби бирлашсак,
Агар иккимиз, қўзим,
Бизга тобе бўлажак
Ёруғ дунё, ер юзи».
Турон деди: «Ҳой ёвуз,
Қонхўр султон, шумният,
Ҳеч замонда ўт ва сув
Қўшилганми, қани айт?!
Сенинг касбинг қон тўкмоқ,
Қул айламоқ элларни.
Менинг ишим — асрамоқ,
Авайламоқ гулларни.
Сенинг касбинг — оламга
Қайғу сочмоқ, ғам сочмоқ.
Менинг ишим — диллардан
Диллар сари йўл очмоқ.
Сенинг касбинг — ҳар уйда
Фарёд кўрмоқ, дод кўрмоқ.
Менинг ишим — инсонни
Бахтли кўрмоқ, шод кўрмоқ.
Курашгани келдим мен,
Қонга қону жонга жон.
Сен билан биз, эй ёвуз,
Эл бўлмасмиз ҳеч қачон!»
Бир ён — олов, бир ён — сув,

Бир ёнда — дўст, бир ён — ёв.
Шундоқ икки ўртада
Жанг бошланди беаёв.
Туронбекда куч-қувват
Кўп эди, бисёр эди.
Зардагир ҳам бақувват,
Ҳамда шум, айёр эди.
Пишиб кетган эди у
Бундаин жанг-ҳарбага.
Чап берарди устомон
Ҳар ҳужум, ҳар зарбага.
Икки кечаю кундуз
Мурасасиз жанг бўлди.
Иккисининг ҳоли ҳам
Бир-биридан танг бўлди.
Учинчи тун фалакка
Балқиб чиққан маҳал ой,
Туроннинг биллагидан
Мадор кетди, ҳойнаҳой.
Буни пайқаб Зардагир
Бўрондек босиб борди.
Қалъанинг бир бурчига
Туронни қисиб борди.
Тизи титраб Туроннинг,
Боши гир-гир айланди.
Қилич ростлаб Зардагир
Сўнгги зарбга шайланди.

XV

Эсингдами, болажон,
Элободнинг тоғида
Оқёл, Кўкёл қолганди
Туронбекнинг доғида.
Тунлари ҳар икки ит
Қирда тарафма-тараф,
Сўроқлаб Туронбекни
Увларди ойга қараб.
Бу кеча ҳам икки ит
Ойга назар ташлади,
Ва иккиси баробар
Зор-зор улий бошлади.
Гўё зўр фалокатдан
Этгани каби огоҳ,
Ой атрофин қоп-қора
Гардиш қопламиш, э-воҳ!
Осмонларга сапчиди,
Бир-бирини қувлади,
Тонгга қадар икки ит
Ойга қараб увлади.
Бу фалакнинг ҳамиша
Қайғу — иши, дард — иши.
Тарқамади тонгда ҳам
Ойнинг қора гардиши.
Тонгги шабнам майсада
Турар экан қалтираб,
Бир-бирига икки ит
Боқар эди мўлтираб.

Сурувга ҳам қарамай,
Эгиб бошини қуйи,
Чекди нолаю фиғон
Оқёл, Кўкёл кун бўйи.
Пайқамади икки ит
Кеч кирганин, ҳойнаҳой.
Чиммат тутган келиндек
Чнқиб келди тўлни ой.
Бу фалакнинг ҳамиша
Қайғу — иши, дард — иши.
Воҳ, бу тун ҳам кетмамиш
Ойнинг қора гардиши.
Буни кўргач, кўзидан
Тўкиб юм-юм жолалар,
Тонгга қадар икки ит
Ойга қилди ноалалар.
Бу нола, бу фиғондан
Тошларга ларза кирди.
Увлаб қолди бўрилар,
Йўлбарслар ҳам ўкирди.
Бу фалакнинг ҳамиша
Қайғу — иши, дард — иши.
Қолаверди тарқамай
Ойнинг қора гардиши.
Қарамасдан сурувга,
Бошини эгиб қуйи,
Чекди нолаю фиғон
Оқёл, Кўкёл кун бўйи.
Пайқамади икки ит
Кеч кирганин, ҳойнаҳой.

30

Учинчи тун фалакка
Чиқиб келди тўлин ой.
Бу фалакнинг ҳамиша
Қайғу — иши, дард — иши.
Воҳ, учинчи тунда ҳам
Кетмабди ой гардиши.
Иккала ит шундайин
Ув тортдики тўкиб ёш,
Бу ноладан сел бўлиб
Эриб оқди тоғу тош.
Барҳақ эрур доимо
Ботир иши, мард иши.
Тонгга яқин, ниҳоят,
Тарқади ой гардиши.
Шунда тортиб хотиржам,
Дув-дув тўкиб ёшини,
Бир-бирининг пинжига
Итлар қўйди бошини.

XVI

Ҳа, дарвоқе, Туроннинг
Боши гир-гир айланди.
Қилич ростлаб Зардагир
Сўнгги зарбга шайланди.
Туронбекнинг бўғзига
Қадалиб дарди-оҳи,
Кўтарганди бошини,
Ойга тушди нигоҳи.
Ажаб, ойдан увлаган

Нолали товуш келди.
Туронбекка қайтадан
Идрок келди, ҳуш келди.
Ойда Оқёл, Кўкёли
Тўкиб юм-юм жолалар,
Туронжонга термулиб
Чекарди оҳ-нолалар.
Бир лаҳзада ўзини
Унглаб олди Туронбек.
Зардагирнинг бўйнига
Қилич солди Туронбек.
Нақ мўлжалга текканди
Баҳодирнинг ҳамласи,
Учиб тушди сапчадек
Зардагирнинг калласи.
Турон чуқур хўрсинди,
Тушди отидан ҳориб.
Машриқ уфқларида
Келарди тонг оқариб.
Эл-улуснинг соғинчи
Ўтлар ёқиб жонига,
Кириб кетди Туронбек
Қасрнинг зиндонига.
Узун-узун лаҳмлар,
Икки ёни панжара.
Бандиларнинг олдида
Бир тоғора кунжара.
Одамзотга ҳайиқиб,
Қўрқиб боқар кўзлари.
Сўлиб, салқиб, сарғайиб,

Маъюс тортган юзлари.
Элободнинг улуси
Таниб қолгач Туронни,
Кўринг йиғи-сиғини,
Кўринг шовқин-суронни.
Шунча машаққат чекиб
Ўз элин топди Турон.
Панжаранинг қулфларин
Бирма-бир чопди Турон.
Энг тўрдаги хонада
Тикка турар Ойсулув.
Гўё ўз ўтмишидан
Хаёл сураар Ойсулув.
Кўзларида азоб бор,
Кўкси ғамдан доғланган.
Икки қўли чормихга,
Сочи шифтга боғланган.
Турон қаттиқ оҳ урди
Унга кўзи тушганда.
Панжарани парчалаб,
Озод қилди кишандан.
Ойсулувнинг кўзига
Ёшлар келди қўйилиб.
Ҳушдан кетди Туроннинг
Кўкрагига бош қўйиб.
Ташқарига чиқди эл,
Дилдан ариб ғам-дарди.
Туронбекни халойиқ
Қучоқларди, ўпарди.
Етмиш элдан қул қилиб

Келтирилган бандилар
Хайрлашув олдидан
Йиғлашиб ўртандилар.
Шундоқ нуқта қўйилди
Қулликка, дод-фарёдга.
Ўз улусин бошлади
Туронбек Элободга.
Ҳамма бахтиёр эди,
Ҳамма ҳур, озод эди.
Ойсулуннинг кифтига
Қўнган каптар шод эди.

XVII

Қирқ кечаю қирқ кундуз
Элободда бўлди тўй.
Сўйилди ушбу тўйда
Неча новвос, неча қўй...
Йиллар ўтди орадан,
Бир кун тушдию ёдга,
Отни эгарлаб дарҳол
Йўл олдим Элободга.
Нурота тоғларидан
Ошиб елвизак мисол,
Отдан тушдим, бир тошга
Ўлтириб сурдим хаёл.
Эвоҳ, фурсат ўтаркан
Боқмасдан сизу бизга.
Қайлардадир «Ойсулув!»
Деб инграрди сибизга.

Шу пайт кўкда нимадир
Шув этди — чўчиб кетдим.
Қарадим, бошим узра
Бир каптар учиб ўтди.
Атроф сокин, тинч эди,
Осмон мовий, беғубор.
Кўрдим — каптар кўксида
Гангадайин доғи бор.
Учарди ҳал бўлгудек
Гўё ҳаёт-мамоти.
Фақат, билмам, не сабаб,
Жиндай куйган қаноти.
Бирпасдан сўнг негадир
Тиниб қолди сибизға.
Шум хабардан, эҳтимол,
Синиб қолди сибизға.
Тош устида ўлтириб
Узоқ сурдим мен хаёл.
Ҳозир Турон қайдадир,
Элободда не аҳвол?..
Бас, болажон, чарчадим,
Қийнама, дардинг олай.
Эртак айтсин бошқалар,
Мен бу сафар тин олай.
Ой гардиши тарқагач,
Тонгда уйғотсанг, яна
Айтаман Элободдан
Янги битта афсона.

ЧАМАНГУЛ

Эртак-достон

Утмишни буй етгунча
Буйлаб куйрай, болажон.
Сенга қизиқ бир достон
Суйлаб берай, болажон.
Ҳар нарсани англаган
Қўзимсан-ку ўзимнинг.
Афсона деб уйлама,
Елғони йўқ сўзимнинг.

I

Қушлар осмонда озод
Қанот қоққан замонда,
Дарё сиғмай қирғоққа,
Тўлиб оққан замонда,
Ёзда ҳам тоғларда қор
Эримаган даврда,
Ҳали денгиз сувлари
Қуримаган даврда
Бир мамлакат бор эди,
Номи гўзал — Чамангул.
Бир юртки, ҳар томон боғ,
Бир юртки, ҳар томон гул.

Адирлари, тоғлари
Яшнаб ётган бир маъво.
Юртда оқсоқол эди
Тугал отли бир бобо
Ҳам оқилу ҳам одил,
Кўркам, пурвиқор эди.
Юртда меҳру оқибат
Доим барқарор эди.
Ўстирганди уч ўғил,
Кўзин нури, қувончи.
Йўл юрганда — йўлдоши,
Суянганда — суянчи.
Бобонинг қош-кўзидек —
Қатта ўғли Ўзимбек.
Козимбек — ўртанчаси,
Кенжатоғи — Тўзимбек.
Дарё каби айқириб
Умр ўтар шиддаткор.
Эртами-кеч, дунёда
Бир бошга бир ўлим бор.
Тугал бобо ҳам қариб,
Куни битгач, оқибат,
Уч ўғлини чақириб,
Қилмиш шундоқ насиҳат:
«Ўғлонларим, ёшимни
Яшаб бўлдим мен энди.
Бу дунёдан ошарим
Ошаб бўлдим мен энди.
У дунёга орқалаб
Қетмагайман юкимни.

Сизга бўлиб берайини
Энди молу мулкимни.
Боғу роғ, қир-адирлар
Ўзимбекка қолади.
Чўл-саҳрони Қозимбек,
Тоғни Тўзим олади.
Лекин сизга бир ўғит
Айтсам доноларга хос.
Бу мол-мулк, бу давлатдан
Бордир зўрроқ бир мерос.
Қардошлар бир-бирига
Қилган ҳамият буюк.
Ҳар қандай мол-дунёдан
Меҳру оқибат буюк.
Минг йиллик удумларни
Бузмангизлар ҳеч қачон.
Қон-қардошлик риштасин
Ўзмангизлар ҳеч қачон.
Душманга ҳозир турунг
Худди қилич тиғидек.
Асранг она-Ватанни
Кўзнинг қорачиғидек.
Арғамчига қил қувват.
Сиз доим бирдам бўлинг,
Доим бир-бирингизга
Эш бўлинг, ёрдам беринг».
Уч кун ўтиб, отахон
Видо айтмиш дунёга...
Тўзим тоққа йўл олмиш,
Қозим эса саҳрога.

И

Чамангулга ёнма-ён
Бор экан бир қўшни юрт.
Ушал юртнинг султони
Ёвуз, қонхўр Сарикут.
Тугал бобо дунёдан
Утганини эшитиб,
Чамангулга йўл олмиш
Лашкарини пеш этиб.
Қумурсқадай бу лашкар
Отиб, осиб боради,
Гул демай, гулзор демай
Топтаб, босиб боради.
Дарёларни қуритган,
Чаманларни сўлитган.
Ёндирган етган жойин,
Борган жойин кул этган.
Ёруғ дунё қолмасин
Қашқир билан тулкига.
Хуллас, кирди Сарикут
Ўзимбекнинг мулкига.
Бас келолмас Ўзимбек
Бул балойи азимга.
Чопарларни жўнатди
Тўзим билан Козимга.
«Чамангулдай бир юртни
Босар бўлди хазонлар,
Қўшин билан тез етиб
Келингиз, инижонлар,

Сариқутнинг лашкари
Тўкмоқда бунда қонлар,
Сиздан ўзга мадад йўқ,
Тез келинг, инижонлар».
Чопар хатни тутқазгач
Икки қўллаб Тўзимга,
Ўқидию ўйлади:
«Мен тинчман-ку ўзимга.
Қимларнидир ўлдириб,
Қимни дорларга осса,
Хув пастдаги боғларни,
Менга нима, ёв босса.
Сариқутдан кучлиман,
Мени йиқолмагай ул.
Бундоқ баланд тоғларга
Асло чиқолмагай ул.
Менга ёвнинг заррача
Даҳшати йўқ, ваҳми йўқ.
Бу юриш, бу урушнинг
Менга асло дахли йўқ».
Ва айтибди чопарга:
«Ёмон бўпти бу уруш.
Оғам Ўзимбек учун
Чекмоқдаман зўр ташвиш.
Лекин, афсус, қўшинни
Бошлаб кетолмайман мен.
Тоғ-тошларни эгасиз
Ташлаб кетолмайман мен.
Ўзимбекка етказинг,
Оллоҳ мададкор бўлғай.

Дуо қилиб турамиз,
Унга зафар ёр бўлғай».

III

Чопардан хатни олиб
Уқиб кўраркан Қозим.
Уйлади: «Мен тинчман-ку,
Бу жанг менга не лозим.
Сариқутни боғ-роғлар
Қилган балки маҳлиё.
Лекин унга не керак
Бундоқ қип-қизил саҳро?!
Менга қарши Сариқут
Юриш қила олмагай.
Сувсизликдан лашкари
Улгай, битта қолмагай».
Ва айтибди чопарга:
«Ёмон бўпти бу офат.
Оғам Узимбек учун
Чекмоқдаман надомат.
Лекин мен қўшин тортиб
Бора олмасман асло.
Эгасиз қолиб кетгай
Шундоқ бепоён саҳро.
Узимбекка етказинг,
Оллоҳ мададкор бўлғай.
Дуо қилиб турамиз,
Зафар унга ёр бўлғай».
Хуллас, икки ини ҳам

Ўз жонин азиз тутиб,
Қардошликнинг азалий
Удумини унутиб,
Бўлса-да зўр қўшини,
Тўплаб юрмабди улар.
Ўзимбекдай оғага
Ёрдам бермабди улар.
Хазон бўлиб боғ-роғлар,
Кўкка ўрлаб олов-дуд,
Ўзимбекнинг мулкени
Босиб олмиш Сарикут.

IV

«Ҳой ботирлар, эртадир
Ҳали ишрат қилмоққа»,—
Деб Сарикут лашкарин
Бошлаб кетибди тоққа.
Тоғлар жуда ҳам баланд,
Кўкка туташиб кетган.
Бироқ бундоқ жангларда
Сарикут пишиб кетган.
Чўққиларга тирмашмоқ
Бўлсин деб ўнғай, осон,
Ҳар жангчига берибди
Учи илмоқли арқон.
Тўзимбек йиғиб қўшин,
Йиғиб залворли тошлар,
Юқорига ўрлаган
Душман устига ташлар.

Тошлар тегиб, думалаб
Ўлганлар тўп-тўп экан.
Лек Сариқут лашкари
Мўр-малахдек кўп экан.
Қирқ кечаю қирқ кундуз
Кураш бўлмиш, жанг бўлмиш.
Тўзимбекнинг аҳволи
Ғоят тору танг бўлмиш.
Ҳар унгурда яшриниб,
Ҳар бир тошни сирмалаб,
Сариқутнинг лашкари
Тоққа чиқмиш ўрмалаб.
Бу қайғу, бу ғуссадан
Эгилибди Тўзимбек.
Сариқутдан оқибат
Енгилибди Тўзимбек.
Фурсат ўтгандан кейин,
Қўлидан кетгач омад,
Зор-зор йиғлаб Тўзимбек
Чекмиш афсус-надомат .
«Шунча қўшиним билан
Нега тўлиб-тошмадим?
Оғажоним Ўзимга
Ёрдам сари шошмадим.
Ўзин ўйлаган худбин,
Жоҳилларга сазо — шу.
Қардошликнинг удумин
Бузганларга жазо — шу.
Бу тупроқнинг минг йиллик
Шон-шуҳратин унутдим.

Доно Тугал отамнинг
Насиҳатин унутдим.
Энди асло йўқ тадбир
Бу қайғуга, бу ҳолга.
Ўйладиму ўзимни,
Қолиб кетдим уволга».

V

«Ҳой ботирлар, ишратга
Ҳали бор жиндай имкон»,--
Деб Сариқут лашкарин
Бошламиш саҳро томон.
Саҳронинг поёни йўқ,
Уфққа тутшиб кетган.
Бироқ бундай жангларда
Сариқут пишиб кетган.
Ёвузлигин йўқ чеки,
Ҳам ҳийлакор, айёр, қув.
Буйруқ бермиш: «Ҳар жангчи
Олиб олсин бир меш сув».
Ўлжа тушган қўю мол
Терилари шилинди.
Ясалди минглаб қовға,
Минглаб мешлар қилинди...
Козимбек бундоқ боқса,
Узоқларда ўрлар чанг.
Гўё қиёмат қўпган,
Қуёш кўринар аранг.
Овулларни кул этиб,

Шошиб келар Сарикут.
Қуюн каби шаҳд билан
Босиб келар Сарикут.
Козим қолди довдираб:
Не қиламиз, хўш, энди?!
Ўзини ўнглаб, ниҳоят,
Йиғди дарҳол қўшинини.
Қиндан чиқди қиличлар,
Қамошга ўқ жойланди.
Довул чалинди тинмай,
Ҳамма жангга шайланди.
Ҳаш-паш демай от йўртиб,
Елдек учиб сарсарни,
Етиб келди беомон
Сарикутнинг лашкари.
Гарчи кучлар тенг эмас,
Яхши англари Козим.
Лекин ёвга басма-бас
Жанг қилмоқ эди лозим.
Таҳликада ҳар жангчи,
Хавотирда мулозим.
Истасанг-истамасанг,
Албат жанг қилмоқ лозим.
Чунки инсон қалбида
Ўз юртига меҳр бор.
Оёқларинг остида
Ватан деган сеҳр бор.
Сен душмандан чекинсанг,
Борар жойинг йўқ, ахир.
Тиланчидек Ватанни

Сўрар жойинг йўқ, ахир.
Ўзга юртда довдираб
Юрганингча хор-сарсон,
Яхшимасми эл-юрт деб
Жангларда бўлсанг қурбон!
Эл ичинда мард деган
Яхши отинг қолади.
Бир умр мерос бўлиб
Эътиқодинг қолади.
Хуллас, Козим тап тортмай,
Шердек кериб тўшини,
Яланғочлаб қиличин,
Жангга тортди қўшинни.
Қирқ кечаю қирқ кундуз
Қураш бўлди, жанг бўлди.
Козимбекнинг аҳволи
Ғоят тору танг бўлди.
Ҳар иккала томонда
Қурбонлар тўп-тўп эди.
Лек Сарикут лашкари
Мўр-малахдек кўп эди.
Қирқ биринчи кун охир
Саҳрога тушганда шом,
Козимбекнинг лашкари
Қирилиб битди тамом.
Фарёд чекди бош уриб,
Басир бўлди Козимбек.
Бу уруш, бу курашда
Асир бўлди Козимбек.
Саҳродаги жангда ҳам

Ғолиб кетди Сариқут.
Кишан солиб, Козимни
Олиб кетди Сариқут.

VI

Узимбекнинг мулкига
Қайтгач Сариқут шодон,
Ердан лаҳм ковлатиб,
Қурди каттакон зиндон.
Қарамасдан эл-юртнинг
Нола, оҳ-воҳларига,
Узим, Тўзим, Козимни
Отди зиндон қаърига.
Ва деди: «Ҳой ботирлар,
Ушбу боғлар сизники.
Сизники чексиз саҳро,
Юксак тоғлар сизники.
Сизники бол мевалар,
Сизникидир гул-ғунча.
Энди етди фурсати,
Ишрат қилинг тўйғунча.
Созандаю раққоса —
Моҳтобларни келтиринг.
Хумларда кўпчиб ётган
Шаробларни келтиринг.
Сўйиб қўю новвослар,
Энди бир роҳат қилинг.
Қирқ кечаю қирқ кундуз
Айш қилинг, ишрат қилинг.

Менинг ҳар битта жангчим
Тўрда, иззатда бўлсин.
Чамангул фуқароси
Доим хизматда бўлсин.
Тер тўксин далаларда,
Қўй, йилқи, пода боқсин.
Бу юртнинг тиллалари
Менинг ғазнамга оқсин.
Инобатга олмасдан
Фарёди, кўз ёшини,
Ғинг деган ҳар кимсанинг
Олаверинг бошини.
Бойликларин чеки йўқ
Чамангулдир ушбу юрт.
Лекин энди то абад
Менга қулдир ушбу юрт».

VII

Уч оғайни зиндонда
Қолаверди букилиб.
Ойлари йўқ осмонда,
Чиқмас қуёши кулиб.
Пушмон бўлиб учови
Тақдирини қарғайди.
Ранг-рўйлари сўлиқиб,
Сомон каби сарғайди.
Чиқай деса зиндондан,
Учмоққа йўқ қаноти.
Учовининг кундан-кун

Тугаб борар саботи.
Бир-бирига боққанда
Кўнгиллари бузилиб,
Дарё каби оқади
Кўзлардан ёш сузилиб.
Ташқарида айш-ишрат,
Уйин-кулги, тантана.
Учаласи бу ҳолдан
Баттар эзилар яна.
Бандиликда шу зайл
Ўтди ўттиз тўққиз кун.
Бирор чора тополмай
Уч ўғлоннинг бағри хун.
Эрта қирқ кун тўлади,
Боқмасдан оҳу зорга,
Бу уч оға-инини
Сариқут осар дорга.
Ҳурликнинг имкони йўқ,
Барча йўллар бекилган,
Аллақачон майдонда
Баланд дорлар тикилган.
Ҳар томонга от солиб
Кетган кўп хабарчилар.
Эл-юртнинг орасида
Жар ҳам солган жарчилар,
Сариқутда шафқат йўқ,
Ҳеч кимга бермас омон.
Эрта катта майдонда
Осилади уч ўғлон.
Юраги ғамга тўлиб,

Кўзлари тўлиб ёшга,
Ухлаб қолди уч ўғлон
Бошини қўйиб тошга.
Ажаб, уч оға-ини
Айнан бир хил туш кўрди.
Тушда Тугал бобони
Ўйчану хомуш кўрди.
Эгнида оппоқ либос,
Соч оппоқ, соқол оппоқ.
Кўзларига дард чўккан,
Уюлган қошу қовоқ.
Ачинибми, ўкиниб
Узоқ термулди, алҳол,
Ҳар уч йигит тушида
Сўзлай кетди Тугал чол:
«Жонин Ватандан азиз
Тутганнинг аҳволи шу.
Менинг насиҳатимни
Унутганнинг ҳоли шу.
У дунёда ҳам мени
Тинч қўймай ота меҳри,
Аросатда ўртанган
Юрт меҳри, Ватан сеҳри,
Руҳим бўлиб безовта,
Қайтиб келдим мен атай.
Сизга ҳув васиятни
Тағин бир бор эслатай.
Қардошлар бир-бирига
Қилган ҳамият буюк.
Ҳар қандай мол-дунёдан

Меҳру оқибат буюк.
Минг йиллик удумларни
Бузмангизлар ҳеч қачон.
Қон-қардошлик риштасин
Узмангизлар ҳеч қачон.
Душманга ҳозир туринг
Худди қилич тиғидек.
Асранг она-Ватанни
Кўзнинг қорачиғидек.
Арғамчига қил қувват,
Сиз доим бирдам бўлинг.
Доим бир-бирингизга
Эш бўлинг, ёрдам беринг.
Ўўқса, ҳеч қандай қудрат
Ғанимларга келмас бас.
Тарқоқлик бўлган жойда
Юрт абас, Ватан абас...
Қудратлидир Сарикут,
Айёр, бешафқат, баттол.
Лекин сизга берайин
Мен сеҳрли уч қурол.
Бири қилич — ботирга
Саодатнинг қиличи.
Ёвузликка рад-бадал,
Адолатнинг қиличи.
Қош-кўзимга суртилган,
Юзим теккан бу қилич,
Ёғдек кесар тошни ҳам,
Ўзимбекка бу қилич.
Бири — найза, илоҳий,

Зўр қудратнинг найзаси.
Юз газ ўсар санчганда,
Ҳақиқатнинг найзаси.
Юртда мудом тинмасин
Карнай саси, най саси.
Бу ўртанча ботирнинг —
Козимбекнинг найзаси.
Бири — чўқмор, билакка
Куч-рағбатнинг чўқмори.
Ёвга — ёву, дўстга — дўст,
Мурувватнинг чўқмори.
Ғанимларни қақшатиб
Айлагувчи хору зор,
Кенжатой Тўзимбекка
Бўла қолсин бу чўқмор.
Фақат сиз бу қуролни
Ишлатманглар беҳуда.
Йўқса, улар ўша кун
Ажралади сеҳридан.
Ушбу ёруғ оламда
Авж олганда разолат,
Ёвузликлар кўпайиб,
Бузилганда адолат;
Мазлум эллар таланиб,
Беғуноҳ қон тўкилса,
Ҳақиқатнинг қомати
Дол бўлсаю букилса;
Зулму ситам гуркираб,
Раҳму шафқат тин олса,
Мурувватнинг ўрнини

Адовату кин олса,
Эзгуликни ёвузлик
Енгмоқ бўлса беомон,
Сизлар бу уч қуролни
Қўлга олинг ўшал он»...

VIII

Кўзин очса Ўзимбек,
Туш сеҳридан қалтираб,
Ўнг ёнида бир қилич
Ётар ёниб, ялтираб.
Козим очса кўзини
Титраб мисоли майса,
Ўнг ёнида ётибди
Кун тифидек бир найза.
Тўзим очса кўзини
Титраб мисоли чилтор,
Ётибди ўнг ёнида
Чинор каби бир чўқмор.
Зиндоннинг туйнугидан
Нур оқади шаҳд билан.
Уч ўғлон уч қуролни
Қўлга олди жаҳд билан...
Ташқарида — майдонда
Тинмай қоқилар довул.
Ҳамма шунда — шоҳ-гадо,
Баковулу ясовул.
Ўлтирибди Сарикут
Тахтга қора туғ илиб.

Зўр қатлни кутади
Ҳамма шунда йиғилиб.
Уч ўғлонни осиишиб,
Кўмишар бежаназа.
Ким учун бу тантана,
Ким учундир зўр аза.
Кимдир таъзим қилганча
Шоҳга эгиб турар бош,
Қонхўр, дея бир четда
Кимдир тўкар юм-юм ёш.
Қайси бир маддоҳ шоир
Сариқутни мадҳ этар:
«Ундан буюк сўлтон йўқ,
У ер юзин фатҳ этар».
Патта йиртиб шунда ҳам
Пул ишлар кимдир ҳатто.
Кимдир ушбу қатлга
Топмоқ бўлади фатво.
Совут кийган соқчилар
Босиб турар вой-додни.
Ҳамма кутар бесабр
Уч ўғлон ва жаллодни.
Тоғларни босган сукут,
Саҳрода ел чопмаган.
Сўлиган дов-дарахтлар,
Кўкни булут қоплаган.
Шу пайт босиб қалди роқ
Ҳам еру ҳам осмонни,
Чиқиб келди уч йигит
Бузганича зиндонни.

Бирин қўлида қилич
Ялтирайди шуълавор.
Бирида ўткир найза,
Ва бирида зўр чўқмор.
Уч ботирни кўрибон
Ўкирди-ку Сариқут.
Соқчиларга «Ушланг!» деб
Бўкирди-ку Сариқут.
Совут кийган соқчилар
Ботирларга ташланди.
Майдон узра ур-йиқит,
Зўр бир кураш бошланди.
Сариқутнинг лашкари
Келди уларни ўраб.
Уч паҳлавон жанг қилар
Кифтга кифтини тираб.
Ўзим билагиди куч,
Юрагиди ўчи бор.
Сермаганда қирқ бир газ
Ўсгувчи қиличи бор.
Козимбек жанг ҳадисин
Жуда яхши биледи.
Ҳар санчганда найзаси
Минглаб ёвни илади.
Тўзимбекнинг чўқмори
Тушар экан зирқираб,
Ўлган ўлар, қолганлар
Қочиб кетар тирқираб.
Қилич, найза, чўқморин
Ураверди уч ботир.

Сариқут лашкарини
Қираверди уч ботир.
Ерга қорилди ёвнинг
Қонларию ашклари.
Тушга бориб тугади
Сариқутнинг лашкари.
Қилолмагач зўр лашкар
Уч ўғлон пложини,
Бошдан олиб Сариқут
Ерга урди тожини.
Бундайин жасоратдан
Ҳуши учиб ёлворди,
Уч ўғлоннинг пойнга
Чўкка тушиб ёлворди:
«Менга омонлик беринг,
Қилмишимдан пушмонман.
Аслида сизга эмас,
Ўз-ўзимга душманман.
Юрсам бўлар эди-ку
Шоҳ бўлиб ўз элимга.
Билмам, ёвузлик руҳин
Ким солибди дилимга.
Юртлар олиб тўймадим,
Қонлар тўкдим галма-гал.
Мени Чамангул томон
Қувлаб келибди ажал.
Шундоқ экан толеим,
Шу экан аччиқ қисмат.
Истасангиз қул бўлиб
Қилай сизларга хизмат.

На тожу тахт, на шуҳрат
Менга эмасдир ҳавас.
Фақат шўрлик жонимни
Омон қолдирсангиз бас».
Хўш, халқ ҳукми недир, деб,
Сўрашганда, альомон,
Ўлим бундай ёвузга,
Деб ҳайқирди оломон.
Шунда халқ ўртасидан —
Оппоқ соч, оппоқ соқол,
Оқ либос кийиб олган —
Чиқиб келмиш битта чол.
«Ҳой халойиқ, дунёда
Жанглар бўлган галма-гал.
Дарё-дарё қонларга
Ер тўймаган ҳеч маҳал.
Гарчи Сариқутнинг ҳам
Кўпдир қилган гуноҳи.
Уни тутгай албатта
Етим-есирлар оҳи.
Лекин уни ўлдирманг,
Ҳайдаб солинг беомон.
Бу дунёни кезсин у
Тентираб хор-саргардон.
Қайга борса юкиниб,
Жой бермасин ҳеч кимса.
Нон тутмасин қўлига,
Чой бермасин ҳеч кимса.
Бу золимнинг то тиздан
Кечган қони етади.

Не-не элларни босиб
Ичган қони етади.
Башарнинг тарихида
Бу уруш адоқ бўлсин,
Ҳар ёвуз, ҳар қонхўрга
Сариқут сабоқ бўлсин.
Бу шўрликни кўрганда
Билсинки билмаганлар —
Қолмас мангу зулмда
Эллар, юртлар, Ватанлар...»
Ушбу гапни айтиб чол
Ғойиб бўлмиш сарбасар.
Бошин эгиб Сариқут
Йўлга тушмиш дарбадар...

IX

Қирқ кечаю қирқ кундуз
Чамангулда тўй бўлди.
Тинмади карнай-сурнай,
Қўшиқ бўлди, куй бўлди.
Эл-улуснинг бошидан
Тилло сочиб, дур тўкиб,
Ултирарди уч ботир
Савлат тўкиб, қўр тўкиб.
Ҳар душман, ҳар ғанимга
Биз шаймиз, дерди улар,
То қиёмат бир бўлиб
Яшаймиз, дерди улар...

Эртак қолди охирлаб,
Энди тин ол, жон қўзим.
Ҳа, айтганча, сенга бор
Бир саволим, бир сўзим.
Ватанингнинг ерию
Осмонлари, тинчми, айт,
Одамларнинг кўзида
Суруру севинчми, айт?
Юртингнинг тоғ, саҳроси,
Ўрмонлари бутунми,
Шаҳар, қишлоқ, қалъаси,
Қўрғонлари бутунми?
Чол-кампирилар юзида
Борми фаришталари,
Узилиб кетмаганми
Қардошлик ришталари?
Ёвларга кўкрак кериб
Чиққан шерлар борми, айт,
Ватан учун жонини
Тиккан эрлар борми, айт?
Ухла энди, болажон,
Кетмасман видо айтиб.
Сен жавоб топиб қўйсанг,
Бир кун келурман қайтиб.

ИККИ ЭРТАККА БИР ЯКУН

Ярим тун киприк қоқмай
Ўқиётган болажон,
Пичир-пичир қилиб шеър
Тўқиётган болажон,
Тингла ушбу ўғитни,
Тингла ушбу хитобни:
Фурсатни бой бермагил,
Қўлдан қўйма китобни.
Ўртоқларинг дайдиса —
Дайдийверсин бозорда,
Сен ўқийвер мутгасил
Кечқуруну наҳорда.
Рост, дўстларинг улғайса,
Чўнтаклари пул бўлар.
Лекин сенинг, болажон,
Кўнглинг нозик гул бўлар.
Элободнинг қайси эл
Бўлганини англарсан.
Чамангулдан қандай ел
Елганини англарсан.

Уртоқларинг мол-дунё
Дардида тун-кун ёнар.
Сенинг жисмингда эса
Буюк бир қон уйғонар.
Бу қон — олис мозийдан
Учмаган ёдинг қони.
Иймонидан кечмаган
Улуғ аждодинг қони.
Битта бобонг туғ билан
Қарши чиқса ғанимга,
Бир бобонг султон бўлган
Қарийб ярим заминга.
Бир бобонг ғаввос каби
Забт этганда самони,
Бир бобонг шеъри билан
Эгаллаган дунёни.
Бир бобонг ҳикмат айтиб,
Ҳақ деб қалби садпора,
Битта бобонг ажалдан
Бошқага топган чора...
Ватан деган буюк дард,
Ватан деган бир жило
Аста-секин қалбингни
Қилажакдир истило.
Турон каби элингга
Жўмард ўғлон бўлурсан,
Адолат, эзгуликка
Фидойи жон бўлурсан.
Аён бўлгач ўзингга
Элу юртинг, кимлигинг,

Чўчитгай ёвларингни
Ҳатто сенинг жимлигин.
Кечалар киприк қоқмай
Уқийвергин, болажон,
Пичир-пичир қилиб шеър
Тўқийвергин, болажон.
Нима юмуш бўлса айт,
Елиб хизмат қилайин,
Тўйларингга мен ўзим
Келиб хизмат қилайин.

МУНДАРИЖА

ТУРОН БОТИР	3
ЧАМАНГУЛ	44
ИККИ ЭРТАККА БИР ЯКУН	68

Адабий-бадиий нашр

Усмон Қўчқор

ЧАМАНГУЛ

Шеърый эртак

Рассом Х. Жалилов

Расмлар муҳаррири У. Солиҳов

Техн. муҳаррир Е. Толочко

Мусаҳҳиҳ Ш. Соатова

ИБ № 0618

Босмахонага 02.02.96 да берилди. Босишга рухсат этилди 20.04.96.
Бичими 60×90^{1/32}. Босмахона қоғози. Адабий гарнитура. Юқори
босма. Шартли босма тобоқ 2.25. Нашр босма тобоғи 2.7. Шартли
кр.-отт. 2,5. Жами 3000 нусха. 4175 рақамли буюртма. Баҳоси
шартнома асосида. 32—95 рақамли шартнома.

«Чўлпон» нашриёти. 700129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитаси ижарадаги
Тошкент полиграф комбинатида босилди. Тошкент, Навоий кўча-
си, 30.